

СІМВОЛІКА РЭЧЫЎНАГА СВЕТУ ЖЫХАРОЎ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

Асэнсаванне сімволікі рэчыўнага свету беларусаў – важная праблема даследавання. Як правіла, кожны з прадметаў побыту звязаны з цікавымі народнымі прыкметамі і павер’ямі, якія шырока бытуюць у народным асяроддзі, запаўняючы кожнае імгненне чалавечага жыцця, прадугледжваючы любыя магчымыя выпадкі і здарэнні. Яны часта выступалі надзейнымі памочнікамі ў жыцці і працы, дазвалялі чалавеку лепш размеркаваць свае заняткі, засцерагчы сябе і гаспадарку. Прыкметы і павер’і былі скіраваны пераважна на паляпшэнне дабрабыту чалавека, асноўным клопам якога была ўласная гаспадарка. Добрабыт прадказвалі не толькі розныя прыродныя з’явы, дзеянні і ўчынкі чалавека. Каб забяспечыць поспех у справах, трэба было асцярожна дзейнічаць не толькі па-за межамі сваёй хаты, але і ў самой хаце, бо і прадметы дамашняга побыту, і прадметы гаспадарчага ўжытку надзяляліся рознымі рысамі і ўласцівасцямі. Звернемся да канкрэтных матэрыялаў па народнай міфалогіі Гомельшчыны, каб паказаць, наколькі багатыя і паэтычныя рэгіянальныя міфалагічныя ўяўленні, звязаныя з рэчыўным светам.

«Барана - прылада земляробчай працы, якая надзелена магічнымі якасцямі і выкарыстоўваецца ў рытуальна-абрадавых дзеяннях» [3, 20]. Барану выкарыстоўвалі як апатрапей ад шкодных дзеянняў ведзьмаў і нячыстай сілы: *«Каб засцерагчыся ад дзеянняў ведзьмы, трэба пакласці перад хлевам барану. Пасля сказаць замову»* (г.Добруш). Барана дапамагала выявіць нячысцікаў: *«З дапамогай бараны можна ўбачыць нячысцікаў. Можна ўбачыць ведзьму. Трэба ў хляве паставіць барану і сесці на яе. Убачыш ведзьму, можна паймаць русалку»* (г.Добруш).

У некаторых сямейных абрадах баране адводзілася роля магічнага прадмета, на якім перавозілі або пераносілі каго-небудзь: *«На хрэсьбінах бабу вязуць на баране. Калі купіла многа гасцінцаў, то барану кладуць зуб’ямі ўніз. А калі мала заплоціць, пераварочваюць барану зуб’ямі ўверх і кажуць: «Садзісь, баба!»* (г.Добруш).

Выкарыстанне бараны ў абрадах аграрнай магіі павінна было выклікаць дождж у час засухі: *«Каб выклікаць дождж, барану навадзілі, на рэчце цягалі»* (в. Стаўбун, Веткаўскі раён). *«Па полю барану цягалі»* (в. Вялікія Нямкі, Веткаўскі раён).

Калі гаварыць пра сімволіку веніка ў традыцыйнай культуры беларусаў, то варта падкрэсліць факт арганічнай суаднесенасці яго з дамавіком. Лічылася, што пад ім жыве дамавік: *«Дамавы можа жыць на печы, пад венікам»* (в. Капань, Рэчыцкі раён): *«Дамавік жыве на паталке, таксама ў веніку і ў кутку, дзе ён стаіць. Нельзя штоб былі два веніка ў доме. Два веніка - два дамавіка. Яны будуць ругацца, і ў доме будзе многа шкод і бед»* (в. Агародня, Добрушскі раён). «Венік (дзяркак) - прадмет дамашняга побыту, які надзяляўся апатрапейнымі і дэманічнымі ўласцівасцямі» [5, 307].

Сувязь веніка з нячыстай сілай выклікае шматлікія забароны і перасцярогі, якія датычацца кантактаў чалавека з венікам. Нельга было пераступаць або станавіцца на венік: *«Не трэба пераступаць цераз венік, бо на цябе будуць драцца людзі (будуць непрыязнымі)»* (в. Старая Дуброва, Акцябрскі раён), *«Не можна босымі нагамі наступаць на венік, а то на нагах будуць балячкі»* (г.Добруш).

Венік, як і іншыя прадметы побыту, дэманструе амбівалентны характар уяўленняў. Ён выкарыстоўваўся і як абярэг, як сродак барацьбы з нячыстай сілай: *«Каб ведзьма не змагла прайсці ў хлеў, ставілі венік дагары нагамі, уверх мяцелкай. Так вот ставілі венік і перад уваходам у хату, каб не прайшлі ведзьмы»* (в. Сівінка, Веткаўскі раён); *«Для пазбаўлення ад нечысці ставілі на ноч да дзвярэй перавернутую ўверх мятлу, вешалі пад паталок пучок прущыёў са старога веніка»* (г.Добруш).

Іншы раз магічныя дзеянні, звязаныя з венікам, адбываліся толькі ў святочныя дні: *«Венік, якім мялі ўсе Каляды, пасля Каляд тройчы сякуць і кідаюць у печ. Усе гэта робяць, каб Бог адпусціў грахі, што награшыў на Каляды»* (в. Скепня, Жлобінскі раён).

Гаршчок - адзін з найбольш рытуалізаваных прадметаў хатняга посуду. «Важнейшим принципом асэнсавання гаршка з'яўляецца антрапамарфізм. Матыў «жыцця» прысутнічае ў звычаях біцця посуду, якія падкрэсліваюць пераважныя маманты ў жыцці чалавека» [5, 526]: *«Гаршчок з кашай разбіваюць на хрэсьбінах, чарапкі кладуць на голавы маладым замужнім жанчынам, каб у іх былі здаровыя дзеці»* (в. Скепня, Жлобінскі раён); *«Гаршок разбіваюць толькі на адведках, калі ў ім бабіна каша, чарапкі збіраюць і выкідаюць, штоб дзіцёнак не хварэў»* (в. Сінічана, Буда-Кашалёўскага раёна).

Шматлікія народныя павер'і звязваюць посуд з міфалогіяй атмасферных з'яў. Звычайна выкарыстоўвалі гаршчок для выклікання дажджу: *«Трэба было, калі ноччу ўсе спяць, выйці на вуліцу і ўкрасці ў суседа гаршчок, каб ніхто не бачыў. А потым гаршчок кідалі ў калодзеж, хадзілі вакол калодзежа тры разы і гаварылі словы, заклікаючы дождж»* (в. Дуброва, Жыткавіцкі раён); *«Ад засухі, калісь казалі, што кідалі гладышку ў калодзец. Гладышку ўдава даўжна была ўкрасці ў яўрэя»* (г.Хойнікі).

Цікавасць выклікае і асэнсаванне дзяжы ў міфалагічнай традыцыі Гомельшчыны. «Дзяжа - драўляная кадка для замешвання і заквашвання цеста, надзяляецца прадудцыруючай сілай, з'яўляецца сімвалам дабрабыту і багацця, дастатку і здароўя» [6, 45]. З вырабам дзяжы былі звязаны вераванні, якія рэгламентавалі пароду дрэва: *«Рабілі дзяжу з дуба з клёнам. Тады хлеб харошы даецца»* (в. Узнаж, Рэчыцкі раён). Нельга было пазычаць дзяжу, *«бо сапсуецца. Гэта грэх, і ніхто не пазычаў»* (в. Узнаж, Рэчыцкі раён).

Як сімвал дабрабыту дзяжа прысутнічала на вяселлі: *«На дзяжу садзілі нявесту, каб і яна вадзіла дзетак, як дзяжа ўчыняе хлеб»* (в. Старая Дуброва, Акцябрскі раён); *«Калі ішлі замуж, садзілі на дзяжу, каб была хазяйкай і ўмела добра работаць»* (в. Узнаж, Рэчыцкі раён).

Качарга - пячное начынне, звязанае з хатнім агнём. «Утылітарныя і магічныя ўласцівасці качаргі абумовілі адценні, звязаныя з агнём, печчу, матэрыялам (жалеза), формай (крывая)» [1, 229]. «Зыходзячы з успрымання печы як асноўнага месца, звязанага з дамавіком, качарга таксама суадносіцца з хатнім духам» [2, 36]. Таму і дзеянні з качаргою дапамагалі чалавеку ў паўсядзённым жыцці і аберагалі яго: *«Калі чалавек выпраўляўся куды-небудзь, то родныя ставілі качаргу ўверх, каб везла ў той справе, на якой чалавек паехаў ці пайшоў»* (в. Старая Дуброва, Акцябрскі раён).

Разам з іншымі рэчамі, якія мелі адносіны да агню, качарга выступала як адгонны сродак: *«Каб град не ішоў, то выкідвалі з дому качэргі на вуліцу»* (в. Галавінцы, Гомельскі раён); *«Як град падае - выкідваюць на двор качэргі, каб не пабіў нічога: «Град, град, не бій пасевы, а бій качэргі»* (в. Агародня, Добрушскі раён).

«Лыжка як прадмет, якім часта карыстаецца чалавек, выступае як замяшчальнік самога чалавека, як яго сімвал» [2, 38]. За сталом лыжка магла прадказваць наведвальнікаў: *«Лішняя лыжка за сталом - госцю. Лыжка ўпала на пол - прыедзе ў гасці жэнічына»* (в. Сінічана, Буда-Кашалёўскі раён).

Нож - традыцыйны абярэг ад нячыстай сілы, ён можа пашкодзіць нават чорту. З дапамогай нажа засцерагалі жывёлу: *«Каб ніхто не сурочыў жывёлу, з самае вясны затыкалі пад печ або страху нож ці якое-небудзь жалеза. Гэта рабілі, калі жывёлу выганялі ў поле»* (п. Сталпішча, Буда-Кашалёўскі раён). Нажом лячылі розныя хваробы: *«Вадзілі ім на бальному месце. Лячылі ўрокі ім і пры гэтым чыталі малітвы»* (в. Скепня, Жлобінскі раён).

Выкарыстоўваўся нож і для барацьбы з нячыстай сілай: *«Штоб успакойць дамавога, нада ўваткнуць нож у дзверы»* (в. Брылева, Гомельскі раён). Але разам з тым нож з'яўляўся прыладай ведзьмаў і чараўнікоў: *«Ведзьма можа даіць карову на адлегласці. Яна абводзіць на зямлі круг з загаварам і ўтыкае ў сярэдзіну нож, малако задуманай каровы пацячэ само»* (в. Бальшавік, Гомельскі раён); *«Ёсць тыя, хто сам ваўкалакам захацеў быць. Бяруць яны нож, у пень тыркаюць і сягаюць цераз яго»* (г. Добруш).

Забароны існавалі адносна пэўных дзеянняў з нажом: *«Нельга класці на стол нож, вілку, бо з'явіцца нячыстая сіла і заб'е»* (в. Азершчына, Рэчыцкі раён); *«Нельга астаўляць нож на стале, будзе дрэнна ў сям'і»* (в. Скепня, Жлобінскі раён); *«Калі нож кінеш на стале - у хату прыйдзе непрыяцель»* (в. Халочча, Чачэрскі раён).

«Люстэрка - у народна-міфалагічным асэнсаванні - тварэнне нячыстай сілы і адначасова сродак кантакту з ёю» [4, 100]. У абрадах, звязаных са смерцю, люстэрка ўяўляе асаблівую небяспеку. Шырока распаўсюджаны звычай завешваць усе люстэркі ў доме, дзе знаходзіцца нябожчык: *«Трэба закрываць усе люстэркі, калі ў хаце нябожчык. Бо калі хто-небудзь пабача нябожчыка ў зеркале, то сустрэча можа быць хуткай»* (в. Скепня, Жлобінскі раён); *«Каб смерць не магла зацягнуць да сябе любога з жывых і каб сам нябожчык хутчэй пакінуў хату»* (в. Азершчына, Рэчыцкі раён). У паўсядзённым жыцці забароны, якія адносіліся да люстэрка, датычыліся

пэўнага (небяспечнага) часу і пэўных асоб. Нельга было глядзець ў люстэрка ў час навальніцы, бо *«можна ўбачыць тое, ад чаго страціш прытомнасць»* (г.Добруш), у час ежы: *«з'ясі сваю красату»* (в. Узнаж, Рэчыцкі раён), *«нельзя смотрыцца в зеркало во время еды и перед сном, а также во время полнолуния, ибо человек может стать оборотнем, увидев свое страшное отражение в зеркале, умереть»* (г.Гомель). Люстэрка было небяспечным для цяжарных жанчын і немаўлят: *«Дзіцяці нельга глядзецца ў зеркала - пугацца будзе»* (в. Узнаж, Рэчыцкі раён). У люстэрка забаранялася глядзець цяжарным, нованароджанаму дзіцяці, бо лічылася, што *«могуць праз люстэрка правесці нячыстую сілу на жывога чалавека або перавесці яго ў іншы мір і там яго пакінуць»* (в. Азершчына, Рэчыцкі раён). Ды і ўвогуле раяць: *«Нельга доўга глядзець у люстэрка, бо яно забірае моц, сілу чалавека, а ў жанчын - маладосць, красату»* (в. Скепня, Жлобінскі раён). Але адначасова люстэрка лічыцца сродкам барацьбы з нячыстай сілай: *«Для адводу ведзьмаў нада ў хлеве трымаць асколак люстэрка»* (г.Добруш); *«Штоб успакойць дамавіка, нада было паставіць зеркала, то дамавыя не любяць зеркал»* (в. Брылева, Гомельскі раён).

Стол - своеасаблівы магічны «цэнтр» дома: *«Стол ставяць ля кута, гэта свяшчэннае месца пад абразамі»* (в. Узнаж, Рэчыцкі раён); *«Стол бярог свае месца і доўжан стаяць на куце»* (в. Халочча, Чачэрскі раён). Стол карыстаўся вялікай пашанай і патрабаваў да сябе паважлівых адносін: *«Па сталу нельга было біць ці стукаць, бо ты падымаў руку на самога Бога»* (в.Азершчына, Рэчыцкі раён); *«Нельга садзіцца на стол, гэта вялікі грэх. Стукаць нельзя на сталу, гэта грэх, так чарцей завуць»* (в. Узнаж, Рэчыцкі раён).

Стол быў непарыўна звязаны з хатай. І гэтую «сувязь» выкарыстоўвалі для прывучвання купленых жывёл да новага месца: *«Калі куплялі пеўня ці парасёнка, прыносілі яго ў хату, то абносілі яго тры разы кругом стала і прыгаворвалі: «Як стол беражэ свайго месца, каб ты так бярог свайго двара»* (в. Халочча, Чачэрскі раён).

Рытуальны абход стала мог адбывацца перад родамі, на вяселлі: *«Калі жанчына павінна была нарадзіць, то яе тройчы абводзілі вакол стала. Гэта значыла, што ёй будзе легка ражацца, а дзіця будзе разумнае»* (в.Азершчына, Рэчыцкі раён); *«За сталом з твара нявесты здымалі покрыва, благаслаўлялі маладых, вакол стала іх тройчы абводзілі, пры гэтым яны павінны былі кланяцца ўсім прысутным»* (в. Азершчына, Рэчыцкі раён).

Да ўсіх прадметаў адносіліся з павагай, каб не нашкодзіць, але вылучаліся такія рэчы, як дзяжа, стол, што патрабавалі найбольшай пашаны. У сувязі з гэтым надзвычай жыццязстойкімі аказаліся шматлікія забароны, звязаныя з вышэйназванымі прадметамі.

З асобнымі прадметамі побыту звязвалі ўплыў на з'явы прыроды. Лічылася, што качарга магла *«адганяць дождж»*, а барана і гаршчок, наадварот, выклікалі яго ў час засухі.

Большасць рэчаў валодала апатрапеічнымі якасцямі (барана). Адначасова асобныя прадметы выяўлялі амбівалентнасць: з'яўляліся атрыбутамі

нячыстай сілы або прыладамі шкодніцтва і, разам з тым, з'яўляліся сродкам выкрыцця нячыстай сілы (венік, люстэрка). У сямейных абрадах прадметы побыту выкарыстоўваліся з мэтай абараніць у неспрыяльных становішчах жыццё цяжарнай жанчыны ці здароўе дзіцяці (гаршчок, стол) альбо забяспечыць дабрабыт маладой сям'і (дзяжа).

Шматлікія павер'і і ўяўленні, звязаныя з прадметамі побыту, захаваліся і да нашага часу. Але ў сувязі з паступовым знікненнем традыцыйных умоў жыцця і мовы адыходзяць у нябыт і спрадвечныя ўяўленні беларусаў. І таму перад намі паўстае задача сабраць, вывучыць і захаваць міфалагічную спадчыну нашых продкаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік // Палымя, 2003, № 1.
2. Валодзіна Т. "Казала качарга гуляць да чацвярга": Хатнія рэчы ў фразеалогіі і культуры беларусаў // Роднае слова, 1999, № 9.
3. Иванов В. А., Иванов В. В. Мифы языческой Руси. Ярославль, 2001.
4. Коваль У. І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: Даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі. Гомель, 1995.
5. Славянские древности: Этнолингвистический словарь. В 5 т. Т 1. М., 1995.
6. Славянские древности: Этнолингвистический словарь. В 5 т. Т 2. М., 1999.
7. Фальклорны архіў кафедры беларускай літаратуры ГДУ імя Ф.Скарыны.